

Kasteelbouwer(s) in Heeswijk

DOOR

N.L. VAN DINTHER

Inleiding

Duidelijkheid wat Willem van der Aa op 5 maart 1387 aantrof op de plaats waar nu het huidige kasteel van Heeswijk ligt is er mogelijk, na de recente opgravingen ter plaatse waarbij een uitgevlakte motte is gevonden, meer gekomen. Hij kocht van Walraven van Benthem het dorp Heeswijk en de helft van Dinther onder voorwaarden, dat hij alle rechten, goederen en verplichtingen zoals genoemd in de akte van 16 augustus 1380, toen Walraven van Dirck Rover, ridder, kocht, zal overnemen.¹

Als een van de verplichtingen in 1380 wordt een erfcijs genoemd van 50 oude schilden aan Gerard van der Aa uit het goed ten Rode in Heeswijk en uit het goed ter Cameren met een vrijwaring van het hofgoed in Heeswijk, liggend vóór de Houtart, tussen de straat en goed van Jan van Rode die Gorter.²

Op 27 juni 1383 verkoopt Walraven van Benthem zijn huizen (domos), hofstede en erf geheten Ten Rode gelegen in de parochie van Heeswijk aan Luitgard weduwe van wijlen Jan van Woestic.³

Uit het voorgaande blijkt uit archiefstukken helaas niets naders omtrent een woning of meer, gelegen in Heeswijk en in het bezit van de familie van Benthem.⁴

In zijn oratie op 20 februari 1992 geeft H.L. Janssen een criterium waaraan een kasteel minimaal zou moeten voldoen

“Beperkt tot twee hoofdfuncties: het verschaffen van een bewoonbare en verdedigbare behuizing aan een beperkte groep personen, die kan variëren van een (uitgebreide) familie met enige dienaren tot een maximum van ca. 50 personen (bijvoorbeeld een garnizoen)”⁵

Einde 14e eeuw treffen we in Dinther een goed aan dat aan het genoemde criterium voldoet.

In de uitgiftebrief van 1378 van de gemene gronden in Dinther door Jan van Berlaer wordt o.a. genoemd het goed Ter Borch, dit goed zal hij geërfd hebben van zijn grootvader Lodewijk van Berlaer, heer van Helmond, gehuwd met Johanna van Dinther, één van de drie erfgenamen van Dirk van Dinther, ridder.⁶

Het huis Ter Borch wordt eind 14e eeuw 26 dagen lang bezet gehouden door de schout van Maasland Dirk de Rover met 36 paarden en 33 voetknechten omdat zij Gielis van Berlaer gevangen wilden nemen, die met zijn gezellen te Einhoven onheil hadden aangericht, en zich nu schuil hield in de kerk van Dinther.⁷

In 1400 verkoopt Jan van Berlaer het huis “Ter Borch”, met ondergrond, de grachten, de brug en de bijbehorende visserij en verdere rechten aan Hubert van Gemert. Zo krijgt deze o.a. de rechten die het huis heeft op de eerste plaatsen in de kerk van Dinther, met als voorwaarde dat als de familie van Berlaer zich op hun goed ten Bogaarde in Dinther is zij deze plaatsen zelf zullen gebruiken.⁸

Men mag stellen dat het huis “Ter Borch” een garnizoen kan huisvesten, door een familie met gevolg bewoond kan worden en ooit in het verleden het voornaamste huis in Dinther geweest moet zijn, de stamzettel van het geslacht van Dinther.

In 1449 is er alleen nog maar sprake van “de hoeve Ter Borch”⁹

In 1695 is de omschrijving “eenen heuvel in de Aa genaamd de Burght”¹⁰ Het alinge goed Ter Borg te Dinther moet in 1773 tenleenhove van Ravenstein verheven worden door de gemachtigde van Mr. Jan Jacob Graham, heer van Avestein.¹¹

Op grond van het voorgaande kan het huis “Ter Borch” heel goed een zogenaamd “motte-kasteel” geweest zijn, staande in een nu afgedamde bocht van de Aa even ten Zuiden van het eveneens verdwenen kasteel Avestein.¹² (zie afb. 1)

Had het kasteel van Heeswijk een identieke voorganger als het huis Ter Borch in Dinther? Hoe dan ook op 16 februari 1388 wordt Willem van der Aa, ridder, te Brussel door Johanna, hertogin van Brabant, na opdracht uit eigen, beleend met zijn “huis en hofstede” en de heerlijkheid van Heeswijk en Dinther.¹³

Willem van der Aa

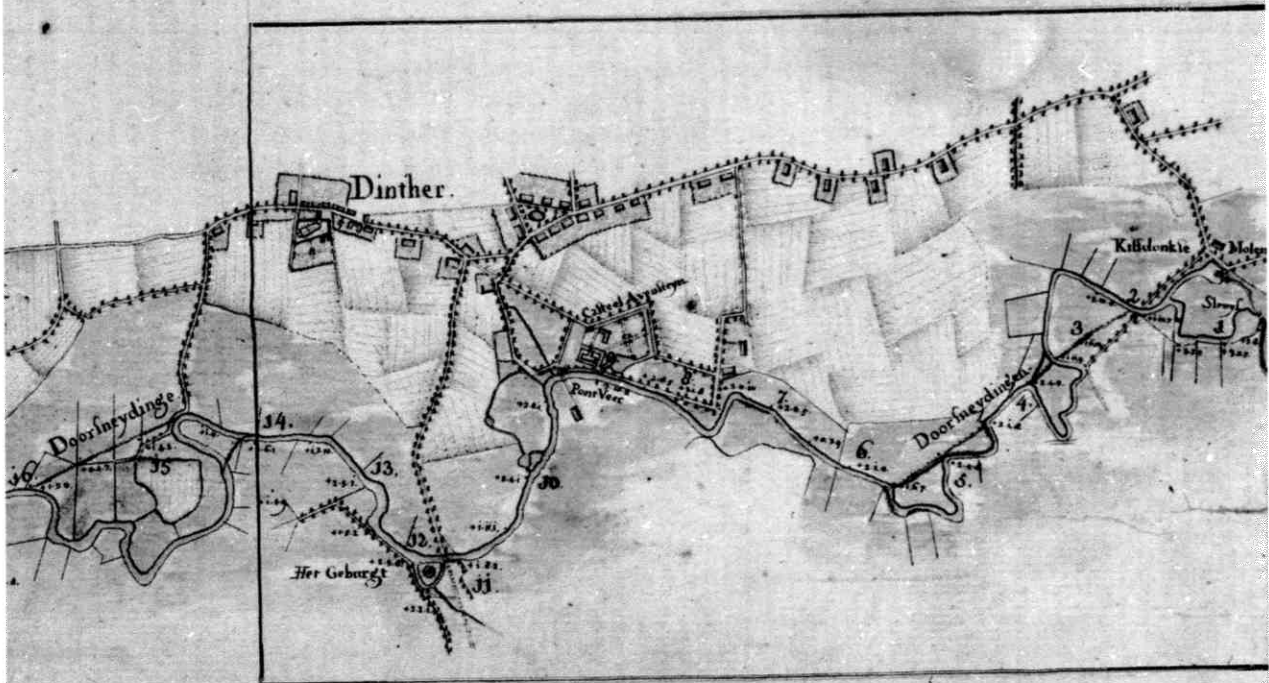
Willem van der Aa, ridder, zoon van Gerard van der Aa en Lijsbeth (van Tuyl?)¹⁴ behoorde tot een familie

CAART FIGURATIEF,

Van De Rivier De Aa. Van s Bosch tot Den Watermolen Van Kilsdonk
Onder DINTHER, Met De Geprojecteerden Doorfeydingen Tot Het
Bevaarbaar Mak en Van De Voorf Rivier De Aa.

Als Meden is Hier op Vertoont De Stations Der Gedaane Waterpal-
singh, Benevenf De Reductie Van Voeten Duymen en Leynen Reynland
Die Den Oever Vande Rivier. Boven en Onder De Horizontale Liene
is Geleegen; So Als Meden in t Profil is Vertoont,

Opgenoomen Door *H. Verheef*,

S C H Y N D E L ,

Afb. 1. Kaart figuratief van de rivier de Aa van 's-Hertogenbosch tot de watermolen van Kilsdonk onder Dinther, door H. Verhees, 1806.
(Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, inventaris Hingman nr. 805.)

die goed in demagistraat van 's-Hertogenbosch vertegenwoordigd was. Hij bekleedde zelf de schependoel in 1388, 1392 en 1401, zijn broer Goossen van der Aa, ridder, was schepen in de jaren tussen 1387-1402 terwijl diens zoon Gerard van der Aa hoogschout van de stad en de meierij van 's-Hertogenbosch was van 1409 tot 1414, Willem's broer Gerard van der Aa, ridder, was schepen in 1386.¹⁵

Hij had nog drie zusters nl. Kathelijn van der Aa gehuwd met Hendrik van Moordrecht, ridder,¹⁶ Margriet van der Aa, non in het klooster Hoydonk¹⁷ en Ulindes van der Aa gehuwd met Aertvan Dinther, ridder.¹⁸ (zie afb. 5)

De bovengenoemde beleningsakte van 16 februari 1388 te Brussel, wordt gevolgd door een andere beleningsakte door hertogin Johanna van Brabant van 20 april 1388 te 's-Hertogenbosch.¹⁹ Dit charter was mij in 1986 niet bekend. De aanhef van het charter is aan de rechter bovenkant onleesbaar maar vanaf het leesbare gedeelte komt een vermeldenswaardige zaak aan het licht.

Er blijkt een twist en geschil ontstaan te zijn tussen Jan graaf van Megen en Willem van der Aa over het huis van Heeswijk, de heerlijkheid van Heeswijk en de helft van Dinther, die ontstaan zal zijn naar aanleiding van de beleningsakte van 16 februari 1388. In de akte wordt melding gemaakt:... dat die voorsz. Heer Willem (van der Aa) dat voorsz. huys ende heelijckheit van Heeswijck en die heerlijckheit vande dorpe van Dinter die de voorsz. Heer Willem altoos toegehoirt hebben van de voorsz. Grave van Megen ontfangen heeft en die voirtaen van hem ende zijne erven houden zal, ons (Johanna) daarom biddendedat wij hem vande manschap ende ede die hij voor ons ende voorsz. huysse ende heerlijckheit van Heeswijck ende van de helicht van de dorpe van Dinter gedaen heeft quytschelden woude..."

Johanna gaat in op het verzoek en verklaart dat zij de graaf van Megen in zijn rechten op het huis en de heerlijkheid van Heeswijk en de helft van Dinther niet zal hinderen en ontslaat vervolgens Willem van der Aa van zijn eed en manschap en beleent hem vervolgens met de andere helft van Dinther.

Het is duidelijk dat de leenheer van het bovenstaande goed de graaf van Megen was en de hertog van Brabant slechts voor de helft van Dinther; de opdracht "uit eigen" zoals vermeld is in de akte van 16 februari 1388 was onterecht.

Ook de van Benthem's worden alleen genoemd met de helft van Dinther als leen van de hertog van Brabant.

De graaf van Megen wordt reeds in de 13e eeuw genoemd met bezittingen in Heeswijk en Dinther in samenhang met de geslachten van Heeswijk en van

Dinther. in de jaren 1323 en 1330 wordt Jan graaf van Megen ook heer van Heeswijk genoemd.²⁰ (zie afb. 2)

Mogelijk is daar de oorsprong te vinden van het leenverband tussen de graven van Megen en het huis en de heerlijkheid van Heeswijk en de helft van Dinther. Vanaf 1479 worden Heeswijk en Dinther steeds als twee afzonderlijke heerlijkheden voor de Leenhof van Brabant verheven.²¹

Opmerkelijk is dat alleen vanaf 1388 voor het eerst het huis van Heeswijk expliciet in de verkoopakten genoemd wordt en voordien alleen sprake is van de heerlijkheid of het dorp van Heeswijk, het goed ten Rode, ter Cameren en het hofgoed te Heeswijk en Dinther. Het dan genoemde huis kan vóór 1388 reeds bestaan hebben als een bezit van de graven van Megen en de voorganger geweest zijn van het huidige kasteel. Heeft Willem van der Aa gebouwd of verbouwd?

Reeds ca. januari 1393 verwerpt Aert Nollekens Ge-rearts de verkopeningen en vervreemdingen gedaan door Willem van der Aa met het dorp van Heeswijk en de helft van Dinther²², zodat hij kort daarvoor aan Hendrik van der Leck verkocht heeft en die, naar mijn reeds eerder gegeven mening, als de bouwheer van het huidige kasteel van Heeswijk gezien mag worden en voor de bouw geen licentie behoefde van de hertogin van Brabant gezien het leenverband met de graaf van Megen. Hoe het leenverband toch over is gegaan in handen van de hertog van Brabant is mij niet duidelijk.

Hendrik van der Leck

Hendrik van der Leck geboren ca. 1354 was een zoon van Jan II van Polanen en zijn 2e echtgenote Mechtelt van Brabant, weduwe van Willem Jansz. van Rotse-laar en bastaard dochter van Jan III hertog van Brabant.²³

Door zijn afstamming was hertogin Johanna van Brabant zijn tante. De functies die hij in het hertogdom vervulde zullen aan die verwantschap niet vreemd zijn. (zie afb. 3)

Hij was schout van 's-Hertogenbosch van 1 augustus 1388 tot 24 juni 1391, drossaard van Brabant van 1403-1404, verbonden aan het hertogelijk hof te Brussel als raadsheer van januari 1393 tot 23 november 1428.²⁴

Als schout van 's-Hertogenbosch was hij o.a. in 1388 betrokken bij het bezetten van Herpen, Oss, Ravenstein en Littoyen om de stroperijen van de hertog van Gelre tegen te gaan. In 1401 werd hij door de burgerij van 's-Hertogenbosch gevangen genomen omdat hij een groot begunstiger was van de ballingen van de stad afkomstig van de ongeregelde heden in 1400. Hertogin Johanna legde het geschil bij en na de betaling

Afb. 2. Zegel Jan graaf van Megen dd. 16 oktober 1331 en van zijn kleinzoon Jan graaf van Megen dd 26 maart 1408. (Hauptstaatsarchiv Nordrhein-Westfalen, Kleve-Mark Urkunden, registnr. 204, GAB, Tafel Heilige Geest 's-Hertogenbosch deel V, registnr. 1444)

van een losgeld van 3000 oude schilden, waarvan $\frac{2}{3}$ voor de hertogin en $\frac{1}{3}$ voor de gewonde burgers van de stad, werd hij vrijgelaten.²⁵

De problemen werden opgelost en 9 juni 1403 wordt Hendrik van der Leck genoemd als drossaard van Brabant.²⁶

Het is niet de bedoeling in dit opstel een biografie te geven van Hendrik van der Leck, het bovenstaande is bedoeld als een sfeerbepaling.²⁷

Hendrik van der Leck was driemaal gehuwd: 1e met Jeanne de Ghistelle, 2e Alice Vrouwe van Stalle, Riviere en Rodingen en 3e Elisabeth N.

Uit zijn eerste huwelijk had hij twee dochters: Johanna gehuwd met Jan van Kuyc heer van Hoogstraten, welk huwelijk kinderloos bleef en Elsebene gehuwd met Eustache III de Bousies, heer van Vertaing etc.

Daarnaast zijn twee bastaard kinderen bekend n.l. Hosten of Hostinus als zodanig genoemd in het testament van zijn vader en een dochter Mechteld gehuwd met Roelof Aert Berwouts, niet genoemd in het testament.²⁸

Op 4 november 1391 verpandte hertogin Johanna aan Hendrik van der Leck de hoge jurisdictie en het dorp Gestel met al zijn toebehoren voor 500 Rijnse guldens, boven op de som die de hertogin schuldig is aan genoemde van der Leck.²⁹

Op 23 juni 1398 verpandte zij hem Schijndel voor 1631 Hollandse guldens.³⁰

Hij ontvangt op 30 december 1404 van Antoon van Bourgondië de belofte van een som van 3403 Franse cronen en 14 $\frac{1}{2}$ nieuwe groten Vlaams, die hij hem verschuldigd is bij zijn vertrek als drossaard van Brabant. Tenslotte van deze opsomming ontvangt hij op 26 augustus 1406 van Antoon een bedrag van 2050 stuks "mailles" (= $\frac{1}{2}$ penning) Hollands en 11 groten Vlaams, die nog door hertogin Johanna op 16 maart 1404 aan hem verschuldigd waren.³¹

Uit het bovenstaande wordt de positie en gegoedheid van Hendrik van der Leck, ondermeer als schuldeiser van de hertogin van Brabant, duidelijk gemaakt; zodat hij financieel in staat geacht moet worden het kasteel van Heeswijk te bouwen of af te bouwen.

We zagen reeds dat hij omstreeks januari 1393 in het bezit is gekomen van Heeswijk en Dinther.

Op 17 april 1394 verkoopt Hendrik van der Leck, heer van Heeswijk en Dinther, een cijns aan Vrouwe Kathelijne (van der Aa) weduwe van Hendrik van Moordrecht, ridder, uit het hofgoed van Heeswijk en het goed ter Cameren en ander goed, uit de windmolen van Heeswijk en uit erven en inkomsten die Hendrik had gekregen van heer Willem van der Aa, ridder, binnen Heeswijk en Dinther, met de conditie dat andere erven binnen de meijerij en de landen van de hertog kunnen dienen voor betaling van de cijns.³²

De bouwactiviteiten aan het kasteel te Heeswijk kunnen hebben plaatsgevonden tussen 1403 en 1407.

Veel raadslieden van de hertog van Brabant bezaten in het hertogelijk paleis op de Coudenberg te Brussel een kamer. Anderen hadden een verblijf in de stad, over het algemeen in de buurt van het hof. Zij kregen een verstrekking in natura van hout en houtskool en dankzij de bewaard gebleven optekening van deze verstrekkingen aan die raadslieden, met een verblijf buiten het hof maar in de stad, kunnen we nagaan in hoeverre Hendrik van der Leck te Brussel verbleef.

Hout en houtskool werden hem verstrekt in de jaren 1394-1395 tot 1402-1403, van 1407-1408 tot 1410-

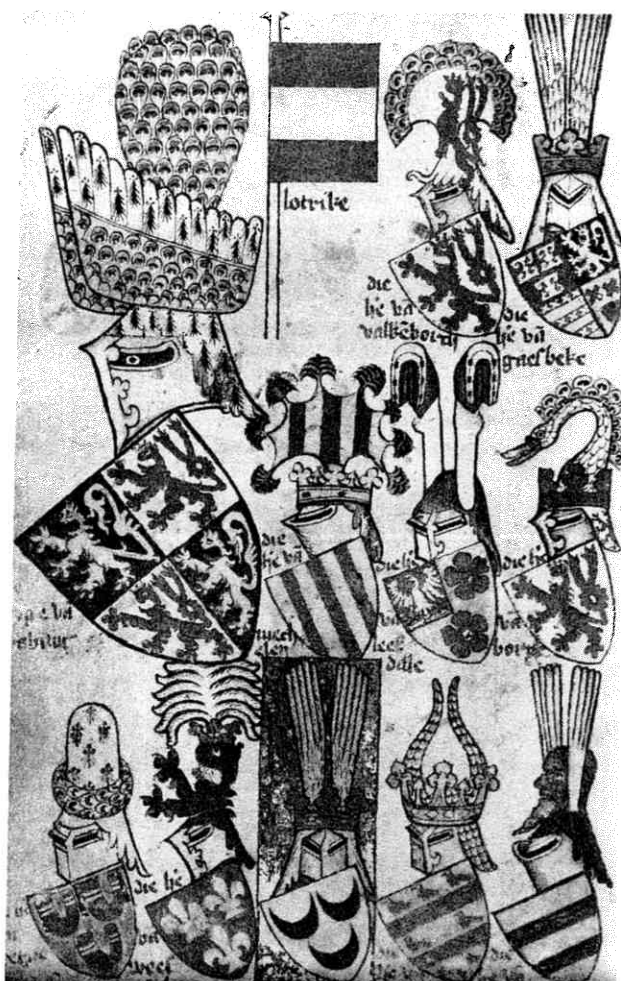
1411 en zo vervolgens tot 1427-1428. Tussen de jaren 1403-1407 zijn geen verstrekkingen genoteerd zodat aannemelijk is dat hij toen niet voor langere duur te Brussel verbleef.³³

Op 22 augustus 1417 is het kasteel zeker al gebouwd want op die datum geven de abt van Berne, Godscalcus van Veen en de pastoor van Heeswijk, Ricoldus van Strijen, hun toestemming aan de reeds gebouwde kapel vóór "het kasteel" te Heeswijk van Hendrik van der Leck heer van het dorp van Heeswijk. De abt van de Abdij van Berne bezat sinds 17 september 1284 het patronaatsrecht met betrekking tot de parochiekerk van Heeswijk.³⁴

Het eerste deel van het testament van Hendrik van der Leck wordt op 31 augustus 1426 gemaakt in een kamer op de benedenverdieping van het kasteel, het tweede deel werd opgemaakt op een plekje vóór de uitgang van het kasteel. Het testament werd aangevuld met een codicille op 24 december 1427; dan ligt Hendrik van der Leck ziek te bed op de bovenverdieping van het kasteel. Hendrik van der Leck wilde begraven worden in de kloosterkerk van de predikheren te 's-Hertogenbosch. Hij legateerde vier Beiers gulden voor het houden van jaargetijden van hem en van Vrouwe Elisabeth zijn gestorven echtgenote. Zijn oudste dochter Johanna, gehuwd met Jan van Kuyc krijgt het dorp Heeswijk en het kasteel met al zijn rechten als Heer van Heeswijk, Dinther en Oosterhout. Zijn ongehuwde dochter Elsbene krijgt allerlei bronnen van inkomsten en het dorp Schijndel. De natuurlijke zoon Hostinus werd eveneens niet vergeten. Sprake is in het testament van behalve de bovengenoemde goederen van rente uit het goed Ter Rievieren, het dorp Gestel bij Oosterhout, Woudrichem, Brugge, Haacht, Venlo en Geertruidenberg, een boerderij genaamd "dat Goirland" en een boerderij genaamd "ten Nyeuvenne" gelegen in Holland.

Voorlopig behield hij voor zich zelf, om daarmee later nog personen mee te begiftigen, zijn kleinodiën, kostbare gordels, vaatwerk van goud, verguld en van zilver. Het huisraad en andere roerende goederen van de kastelen van Heeswijk en Oosterhout waren voor zijn dochter Johanna. De beide dochters hebben in 1427 in het codicille het testament goedgekeurd en toegezegd het zonder mankeren na te komen.³⁵

De testateur Hendrik van der Leck stierf na 29 december 1428, toen hij door zijn halfbroer Philips de bastaard benoemd werd tot executeur-testamentair, maar vóór 4 juli 1429.³⁶

Afb. 3. Wapens van de hertog van Brabant en de heren van Fauquemont (Valkenburg), Gaasbeek, Mechelen, Leefdaal, Born, Hornes, Wesemael, van der Leck, Cuyck en Diest.

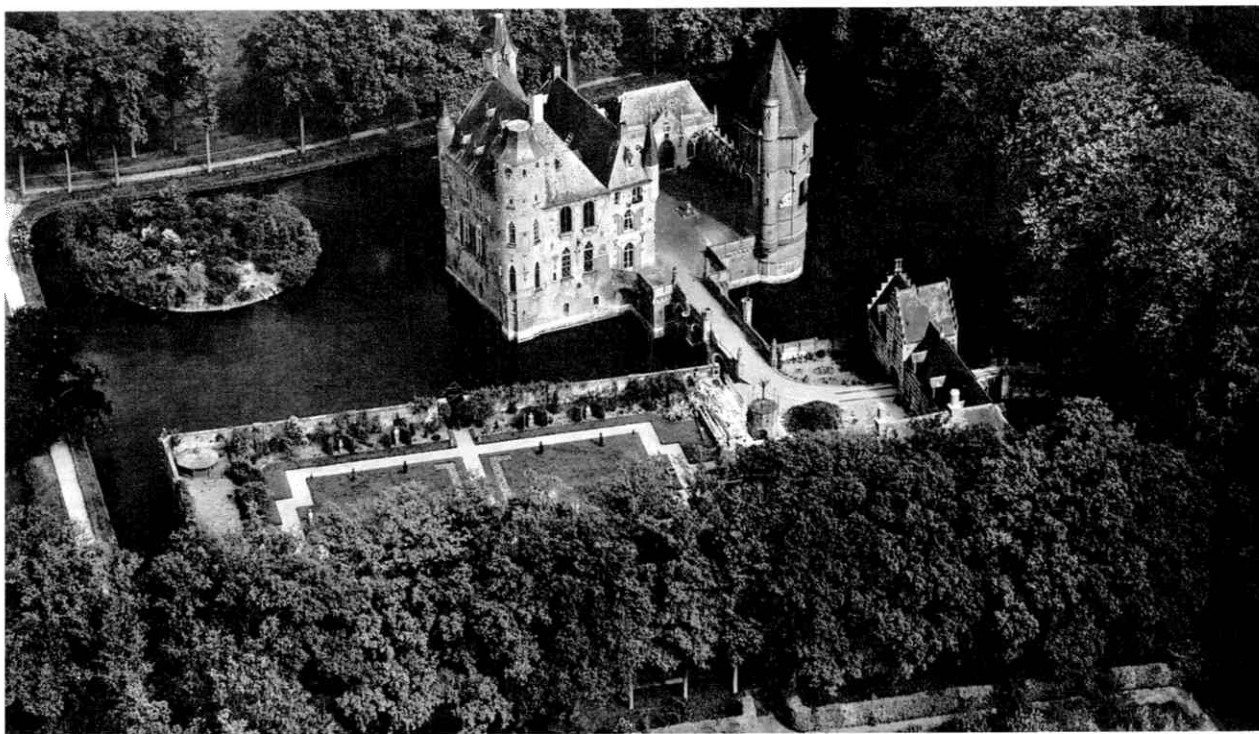
Afkortingen

BP	Bosch Protocol
GAB	Gemeente archief 's-Hertogenbosch
R	Register
RA	Rechterlijk archief
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant

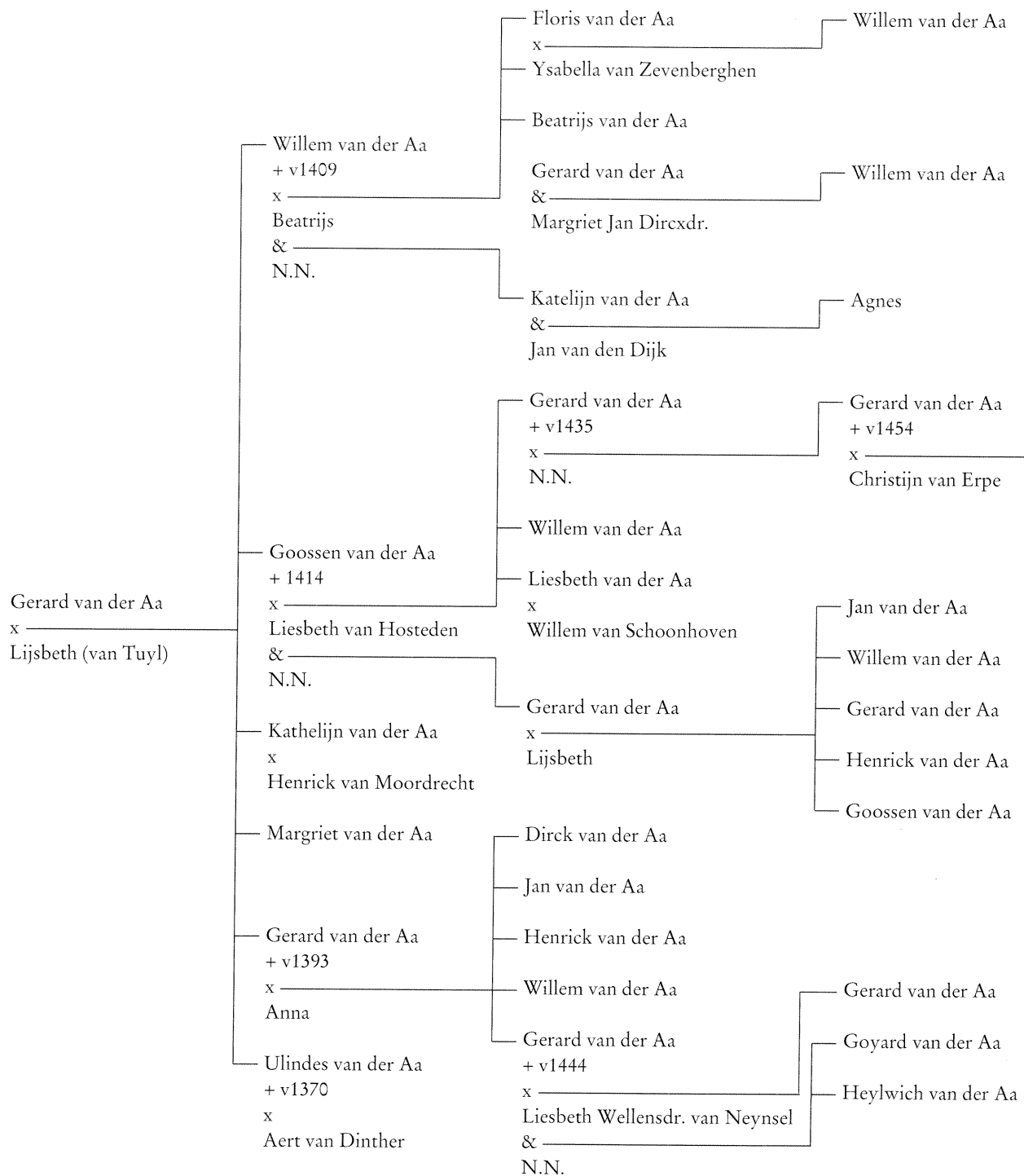
Noten

- ¹ H van Bavel O.Praem. Regestenboek van het archief van de Abdij van Berne 1134-1400, regesten 387 en 435.
- ² GAB BP R 1176 fol. 142.
- ³ GAB BP R 1177 fol. 58, van Bavel regestnr. 412.
- ⁴ zie ook mijn artikel in *Castellogica* I, najaar 1986 blz. 235-244, "Wat hadden de Heren van Heeswijk vóór 1400 met het kasteel te maken".
- ⁵ Hans Louis Janssen, "Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materieel object". Uitgave: Faculteit der Letteren Utrecht en Nederlandse Kastelen stichting, 1992, blz. 8.
- ⁶ van Bavel, regest nr. 384, huisarchief Helmond, origineel nr. 604, regest nr. 30.
- ⁷ Mevr. M.H.M. Spierings in "Het schepenprotocol van 's-Hertogenbosch 1367-1400", blz. 49.
- ⁸ GAB BP R 1182 fol. 30.
- ⁹ GAB BP R 1220 fol. 114vo.
- ¹⁰ R.A. Dinther inv. nr. 75.
- ¹¹ R.A. Dinther inv. nr. 84 fol. 126vo-127.
- ¹² zie ook Jan van Gemert "De Aerdenburgh" in de *Wojstap Kroniek* jaargang 14, maart 1994 blz. 7-14.
- ¹³ van Bavel, regestnr. 440.
- ¹⁴ GAB BP R 1175 fol. 3, R 1175 fol. 161vo, R 1182 fol.112.
- ¹⁵ *Taxandria* 1895 blz. 30-31 en diverse akten in het rechterlijk archief van 's-Hertogenbosch uit die jaren, zie daarvoor de fiches Smulders-Spierings.
- ¹⁶ GAB BP R 1177 fol. 201vo-202, R 1179 fol. 102, R 1183 fol. 324vo, R 1188 fol. 377.

- ¹⁷ GAB BP R 1179 fol. 708.
- ¹⁸ RA Hasselt-België, leenzaal van Kuringen inv. nr. 189 fol. 2vo, GAB BP R 1175 fol. 276vo, Mevr. M.H.M. Spierings, Spierinc(x) in Brabant in de *Nederlandsche Leeuw* 1979 kolom 3-10.
- ¹⁹ RANB inventaris van het archief van de familie van den Bogaerde van Terbrugge en aanverwante families etc. 1988, inv. nr. 1573, zie noot 4.
- ²⁰ zie noot 4.
- ²¹ RANB, Raad en Leenhof van Brabant 1111, fol. 59-60.
- ²² GAB BP R 1179 fol. 649.
- ²³ J.H. Ackema, de afstamming van Hendrik van der Leek, heer van Heeswijk en Dinther, in *De De Nederlandsche Leeuw* 1974, kolom 278-280.
- ²⁴ A. Uyttebroeck, *Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen âge, 1355-1430*, 2 delen, blz. 706-707; GAB BP R 1178 fol. 141, R 1179 fol. 398; A.Verkooren chartes etc. IIIe partie, Tome I, regestnr. 6484, regestnr. 7850, Tome II, regestnr. 7682.
- ²⁵ J.H. van Heurn, *Historie der stad en meyerie van 's-Hertogenbosch etc.*, deel I blz. 236-237, 247-250.
- ²⁶ Verkooren IIIe partie, Tome II, regestnr. 7682.
- ²⁷ Zie voor meer informatie het genoemde werk van Uyttebroeck en A.W.E. Dek, het nageslacht van Philips van Duivenvoorde, eerste Heer van Polanen in *Ons Voorgeslacht* 1983 blz. 97 e.v.
- ²⁸ *Gens Nostra*, hertuk Karel de Grote nummer 1968 blz. 513.
- ²⁹ Verkooren, IIIe partie, Tome I, regestnr.6692.
- ³⁰ Verkooren, IIIe partie, tome II, regestnr. 7295.
- ³¹ Verkooren, IIIe partie, tome III, regestnr. 7912 en 8215.
- ³² GAB BP R 1180 fol. 172.
- ³³ zie Uyttebroeck.
- ³⁴ van Bavel, regestnr. 586; G.M. van der Velden O. Praem. *De voormalige kapel bij het kasteel van Heeswijk N.Br. in Brabant Heem* 1987, blz. 23-32.
- ³⁵ Verkooren IIIe partie, tome IV, regestnr. 10368 en 10369; G.M. van der Velden O.Praem. *Het testament van Hendrik van der Leek, ridder, Heer van Heeswijk en Dinther*, in de *Wojstap-Kroniek* 1994, blz. 23-26.
- ³⁶ Dek, blz. 121.

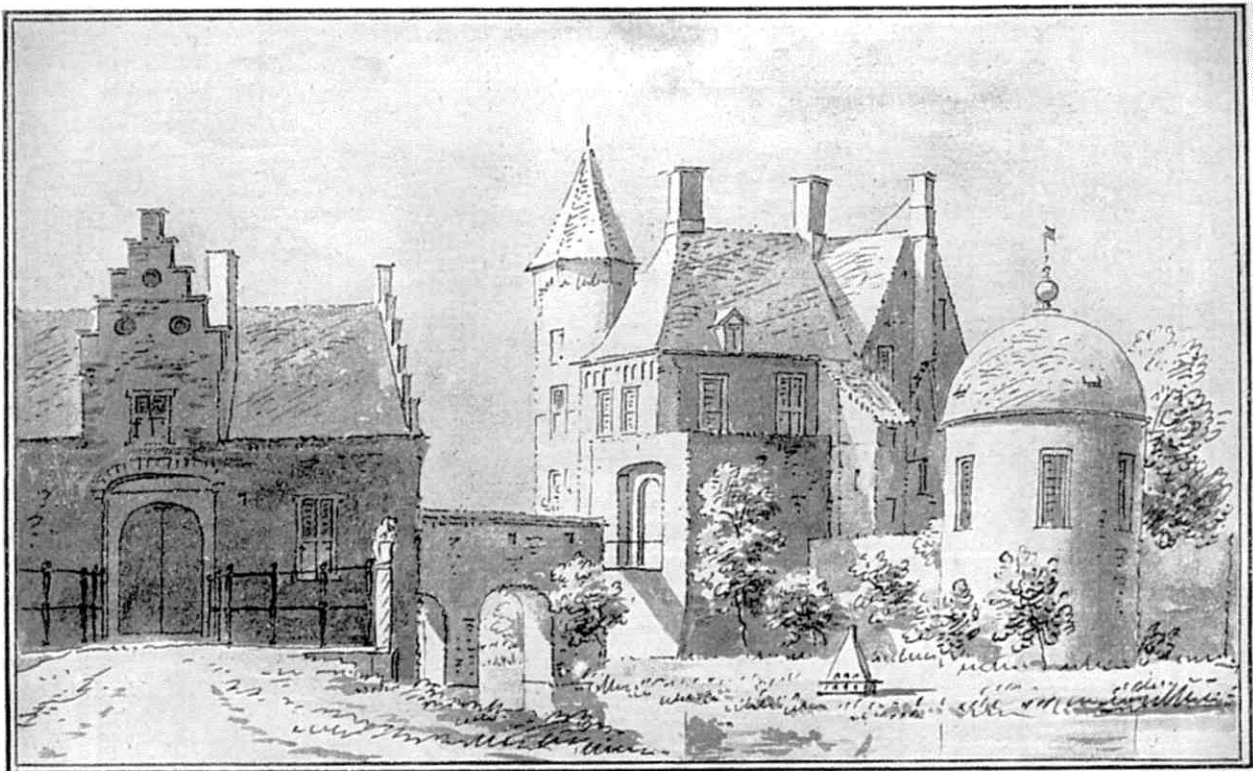
Afb. 4. Luchtfoto van slot Heeswijk (Foto: Aerofoto K.L.M.).

Afb. 5. Tabel familie van der Aa.

Afb. 6. Heeswijk, de IJzertoren ter linkerzijde en de open galerij vertolken de 19de-eeuwse romantiek!

Afb. 7. Heeswijk in de 18de eeuw naar een tekening van C. Pronk, 1732. De poorttoren is half afgebroken, terwijl ook de rechterhoektoren van het front verlaagd is.